

УДК: 338.48:332.14

DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-38

КУРБАТОВА Т. О.

ORCID: 0000-0001-6891-443X
e-mail: t.kurbatova@macro.sumdu.edu.ua

ЖУРАВКА Ф. О.

ORCID: 0000-0001-8368-5743
e-mail: f.zhuravka@uabs.sumdu.edu.ua

РОМАНЮК Я. С.

ORCID: 0000-0003-0654-6242
e-mail: romanyukyaruslavna@gmail.com

ЛАЗІС П. М.

ORCID: 0000-0002-7346-3773
e-mail: pavel.lazis@gmail.com
Сумський державний університет

ВПЛИВ АНЕКСІЇ КРИМУ НА ТУРИСТИЧНУ ПРИВАБЛИВІСТЬ РЕГІОНУ: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто важливість екологічної компоненти в формуванні туристичної привабливості регіону. Проаналізовано вплив окупації Криму на зміну якості довкілля півострова. Досліджено основні проблеми, які погіршують стан навколишнього природного середовища в регіоні та негативно впливають на його туристичну конкурентоспроможність. Однією з основних проблем є відмова від розвитку «зеленої» енергетики на користь розбудови вуглеводневої енергогенерації. Як наслідок, сьогодні енергозабезпечення Криму відбувається шляхом використання шкідливих для довкілля та клімату енерготехнологій, тоді як до його анексії уряд України активно розвивав на півострові екологічно чисту відновлювальну енергетику. Значних збитків довкіллю завдає масштабна мілітаризація регіону. Розбудова військової інфраструктури, розміщення сухопутних, повітряних і морських військових об'єктів, системне проведення військових навчань посилюють техногенне навантаження на навколишнє природне середовище туристичного півострова. Будівництво інфраструктурних об'єктів, зокрема Кримського мосту та автомагістралі «Таврида» сприяло забрудненню акваторій Чорного та Азовського морів, неконтрольованому видобутку корисних копалин, вирубці зелених насаджень та знищенню природо-заповідного фонду. Негативних наслідків довкіллю завдала техногенна катастрофа на підприємстві «Кримський титан», результатом якої стали масштабні викиди сірчистого ангідриду і хлориду водню в атмосферне повітря. Критично на якість навколишнього природного середовища впливає відсутність адекватної системи поводження з твердими побутовими відходами, що призвело до перевантаження чинних полігонів та утворення низки стихійних звалищ на території півострова. Визначено, що збереження рекреаційного потенціалу Кримського півострова, перетворення його на привабливий для світового туристичного ринку регіон вимагає реалізації ефективних заходів, спрямованих на зменшення техногенного навантаження на довкілля регіону.

Ключові слова: туризм, туристична привабливість, екологічні проблеми, анексія, Крим.

TETIANA KURBATOVA,
FEDIR ZHURAVKA,
YAROSLAVA ROMANIUK,
PAVLO LAZIS
Sumy State University

THE IMPACT OF THE ANNEXATION OF CRIMEA ON THE TOURIST ATTRACTIVENESS OF THE REGION: ENVIRONMENTAL ASPECT

The paper considers the importance of the ecological component in forming the tourist attractiveness of the region. The influence of Crimea's occupation on the change of the quality of the peninsula's environment is analysed. The main problems that worsen the state of the environment in the region and negatively affect its tourist competitiveness are studied. One of the main issues is the refusal to develop "green" energy in favour of the development of hydrocarbon power plants. As a result, today, Crimea's energy supply is carried out by using climate-damaging energy technologies, while before its annexation; the Ukrainian government was actively developing renewable energy on the peninsula. Large-scale militarization of the region causes significant damage to the environment. The development of military infrastructure, the location of land, air, and naval military facilities, the systematic conduct of military exercises increase the technogenic load on the environment of the tourist peninsula. The construction of infrastructure facilities, including the Crimean Bridge and the Tavryda highway, has contributed to the pollution of the Black and Azov Seas, uncontrolled mining, deforestation, and the destruction of nature reserves. The technogenic catastrophe at the Crimean Titan plant had negative consequences for the environment, which resulted in large-scale emissions of sulphur dioxide and hydrogen chloride into the atmosphere. The quality of the environment is critically affected by the lack of an adequate system for solid waste management, which has led to the overloading of existing landfills and the formation of many garbage dumps on the peninsula. It is determined that the preservation of the recreational potential of the Crimean peninsula, its transformation into an attractive region on the world tourist market requires the implementation of effective measures to reduce the technogenic load on the region's environment.

Key words: tourism, tourist attractiveness, environmental problems, annexation, Crimea.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Туристична привабливість регіону являє собою сукупність матеріальних і нематеріальних характеристик, що впливають на результати туристичної діяльності та визначають положення регіону на ринку туристичних послуг. На формування туристичної привабливості регіону впливає низка чинників, серед них [1, 2]: природно-географічний (географічне розташування, кліматичні умови, наявність природних заповідників, національних парків тощо); політичний (правове регулювання розвитку туристичної діяльності в країні, рівень безпеки туристів тощо); економічний (ступінь розвитку туристичної інфраструктури, ціни на туристичні товари, послуги тощо); соціальний (рівень життя населення, демографічна ситуація тощо); культурний (кількість музеїв, бібліотек, кінотеатрів тощо); екологічний (якість навколишнього природного середовища, ризику виникнення техногенних катастроф тощо).

Серед зазначених чинників, надзвичайно важливою складовою туристичної привабливості території є стан довкілля. Зниження його якісних характеристик може призвести до втрати туристичної значущості регіону. З огляду на це, заходи, спрямовані на збереження та покращення стану навколишнього природного середовища, є обов'язковою складовою стратегій розвитку туристичного потенціалу регіонів [3].

Півострів Крим є відомим туристичним регіоном, що володіє цінними природними, культурними, історичними та рекреаційними ресурсами. Протягом багатьох років Крим був екологічно чистим курортним і туристичним центром. Однак, ситуація кардинально змінилася після анексії півострова Російською Федерацією. На сьогодні екологія півострова зазнає катастрофічних змін, що ставить під загрозу розвиток регіону як туристично привабливої дестинації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Туристична привабливість Кримського півострова в доокупаційний період досліджена в працях багатьох вітчизняних науковців зокрема Грабарєвої А.В. [4], Харічкова С.К., Воробійової О.А., Дишлового І.М. [5], Башти О. І. [6], Кравченко Л. А. [7] та інших. Основна увага приділялася вивченню специфіки природно-ресурсного потенціалу Кримського регіону, стратегічних орієнтирів та інноваційних напрямів розвитку рекреаційно-туристичної сфери Кримського півострова, проблем залучення інвестицій до кримської туристичної індустрії. Після анексії півострова фокус наукових робіт змістився в сторону досліджень впливу військової інтервенції на розвиток туристичної галузі в Криму. Останні публікації стосуються змін в географії та складі туристичних потоків [8, 9], впливу санкцій на розвиток туризму в Криму [10], перспектив та викликів розвитку туризму в Кримському регіоні [11, 12]. Однак, на сьогодні відсутні дослідження щодо впливу анексії на екологію та ландшафт півострова, які відіграють суттєву роль в туристичній привабливості регіону. З огляду на це, саме аналізу екологічної компоненти в туристичній привабливості Кримського регіону буде присвячене дане дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою даної роботи є дослідження впливу анексії Кримського півострова на якість довкілля регіону та його туристичну привабливість.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні до основних проблем, які негативно впливають на екологічну ситуацію в Криму, а відтак і на його туристичну привабливість, можна віднести:

- зміну курсу щодо розвитку «зеленої» енергетики;
- прогресуючу мілітаризацію півострова;
- реалізацію інфраструктурних об'єктів, що порушують екосистему регіону;
- техногенні катастрофи на промислових підприємствах та ризику їх виникнення;
- відсутність системи сортування на переробки твердих побутових відходів.

Відмова від масштабного розвитку «зеленої» енергетики на користь розбудови традиційних об'єктів енергетики, які базуються на спалюванні викопних паливно-енергетичних ресурсів, є одним із рішень на користь забруднення атмосферного повітря викидами парникових газів. На сьогодні енергозабезпечення анексованого півострова відбувається шляхом використання шкідливих для довкілля та клімату технологій, тоді як до його окупації уряд України докладав максимум зусиль для розвитку «зеленої» енергетики на півострові.

Варто зазначити, що Кримський півострів був одним із проблемних регіонів з точки зору забезпечення електроенергією. Лише 14% потреб в електричній енергії покривалося за рахунок власних електростанцій, які для генерації енергії використовували вуглеводні, – решта надходила на півострів з материкової частини України [13]. Водночас саме півострів Крим серед інших регіонів України має найкращі кліматичні умови для освоєння потенціалу «зеленої» енергетики, сонячної та вітрової зокрема. Враховуючи, що до окупації Крим був найпопулярнішим туристичним напрямом в Україні, і усвідомлюючи важливість екологічної компоненти в його туристичній привабливості, саме територія півострова була обрана урядом країни для масштабної розбудови об'єктів відновлюваної енергетики.

Протягом 2009–2013 років у Криму була реалізована низка масштабних проєктів сонячної та вітрової електроенергетики. Так, у 2011 році було введено в експлуатацію сонячну електростанцію «Перово», яка за встановленою потужністю – 105,56 МВт – посідає 3 місце серед найбільших чинних фотоелектричних парків у Європі [14]. Електростанція зайняла територію у 200 гектарів і здатна

задовольнити потребу в електроенергії столиці Криму, міста Сімферополь. Сонячний парк «Охотніково», потужністю 85,3 МВт, також входить до числа 10 найбільших фотоелектричних парків Європи [14]. Помилка! Закладку не визначено.]. До найбільших вітроелектростанцій, які були інстальовані на півострові, належать Сакська, загальною встановленою потужністю 19 МВт, Донузлавська – 17,2 МВт та Тарханкутська – 16,6 МВт.

Загальна встановлена потужність сонячних електростанцій у Криму на кінець 2013 року становила 407,01 МВт, вітроелектростанцій – 87,7 МВт, що склало 75% та 70% відповідно від загальної встановленої потужності генеруючих потужностей «зеленої» енергетики в Україні. Сумарний обсяг згенерованої електроенергії об'єктами відновлюваної енергетики в Криму на кінець 2013 року становив 834,2 млн кВт·год, що дозволяло покривати близько 18% потреб в електроенергії півострова [13].

Варто зазначити, що стрімкий розвиток сонячної та вітрової енергетики у Криму розпочався після запровадження українським урядом високих ставок «зеленого» тарифу – спеціального підвищеного тарифу, за яким, відповідно до чинного законодавства України, закуповується я весь обсяг електроенергії, згенерований з відновлюваних енергетичних ресурсів.

Анексія Криму Російською Федерацією навесні 2014 року докорінно змінила ситуацію в області відновлюваної енергетики півострова, і вже 1.04.2014 р. було припинено роботу всіх об'єктів «зеленої» енергетики на його території. Формально їх відключили через невизначеність політичної та економічної ситуації в країні, а фактично тому, що одразу після окупації півострова уряд України відмовився від здійснення платежів для кримських генеруючих потужностей, а чинний уряд Автономної республіки Крим відмовився купувати електроенергію за високими українськими «зеленими» тарифами. У вересні 2014 року робота місцевих «зелених» електростанцій була відновлена у зв'язку дефіцитом електроенергії на півострові, однак зберегти колишній високий рівень доходів власникам електростанцій не вдалося. Для сонячних електростанцій був встановлений тариф, який був у 5 разів менше, для вітроелектростанцій – у 3 рази менше, ніж вони отримували до анексії півострова, що зробило експлуатацію таких електростанцій нерентабельною.

Надалі уряд анексованого Криму не вживав будь-яких реальних дій з економічної підтримки розвитку відновлюваної енергетики, у результаті чого її розвиток був припинений. Виключенням стало завершення розпочатих до 2014 року проектів Останкінської вітроелектростанції потужністю 25 МВт та сонячної електростанції «Николаевка» потужністю 69,7 МВт. Водночас найбільша сонячна електростанція півострова «Владиславовка» потужністю 110 МВт, будівництво якої розпочалося до анексії півострова, на сьогодні не введена в експлуатацію [15].

Встановлення російської влади в Криму призвело до зміни пріоритетів енергетичного розвитку півострова шляхом переорієнтації на розбудову об'єктів вуглеводневої енергетики та інтеграції енергетичної системи Криму до енергосистеми Російської Федерації. Так, проблема енергодефіцитності регіону була вирішена шляхом: 1) будівництва нових теплоелектростанцій на території півострова, зокрема «Таврической» та «Балаклавской», встановленою потужністю 470 МВт та 496,8 МВт відповідно; 2) збільшення встановленої потужності Сімферопольської теплоелектростанції з 68 до 100 МВт; 3) будівництва Енергетичного мосту через дно Керченської протоки для з'єднання Кримської енергетичної системи з енергосистемою Російської Федерації, основним пунктом підключення та джерелом потужності якого стала Ростовська атомна електростанція [16].

Колосальних збитків екології курортного Криму завдає прогресуюча мілітаризація півострова. Варто зазначити, що з часів окупації півострова Російська Федерація суттєво посилила розміщення сухопутних, повітряних і морських військових об'єктів на території Криму, які створюють додатковий техногенний тиск на його екосистему [17]. Особливу шкоду завдають військові бази та інфраструктура, функціонування яких потребує великих обсягів прісної води. Варто зазначити, що до анексії півострова 85% потреб Криму в прісній воді забезпечувалося завдяки Північно-Кримському каналу, що з'єднує Дніпро з півостровом. Після окупації постачання води до Криму було припинено. На сьогодні її запаси поповнюються з водосховищ та підземних джерел. Масштабне використання підземних джерел обумовлює засолення ґрунту, що призводить до занепаду сільського господарства. Крім того, використання запасів прісної води на військові цілі створює серйозні загрози її дефіциту для потреб місцевого населення [18].

Руйнівних наслідків екології півострова завдають військові навчання, які, у тому числі проводяться й на територіях природних заповідників Криму. Під час таких навчань знищується місцева флора і фауна, забруднюються ґрунти, руйнуються природні ландшафти. Як наслідок, такі території на довгі роки стають непривабливими та непридатними для відпочинку. Окремим питанням є забруднення морського середовища військовими суднами, продуктами вибухів боєприпасів внаслідок проведення системних військових навчань в Керченській протоці, акваторіях бухт Севастополя, в затоках Донузлав і Сиваш [19].

Більш того, результати низки останніх дослідження засвідчують можливе нарощування ядерного потенціалу на території півострова, зокрема потенційне розміщення на території півострова тактичної ядерної зброї, установок зі збагачення урану, оновлення місць зберігання ядерних озброєнь радянського періоду поблизу Севастополя та Феодосії. Все це може спричинити забруднення довкілля радіонуклідами та посилити ризики виникнення техногенних катастроф [20].

Суттєвий негативних наслідків екологія регіону зазнала під час будівництва масштабних

інфраструктурних об'єктів на території Кримського півострова. До одного з таких об'єктів належить автомагістраль «Таврида» загальною протяжністю 250,75 кілометра, яка проходить через весь Кримський півострів і з'єднує Керч із Севастополем. Для будівництва автомобільної дороги було вирубано понад 200 тисяч дерев та кущів, у тому числі й тих, які занесені до Червоної Книги. Крім того, суттєво постраждали Кримські гори, оскільки будівництво автомагістралі обумовило стрімке збільшення кількості кар'єрів для видобутку піску і щебеню. Це, своєю чергою, не тільки змінило ландшафт півострова, а й мало негативний вплив на розташування підземних водних пластів, посилення ерозії в місцях розробки кар'єрів тощо [21, 22].

Ще одним об'єктом, реалізація якого завдала значної шкоди природі й екології півострова, є Кримський міст, що з'єднує Керченський і Таманський півострови через острів Тузла і Тузлінську косу. Будівництво мосту призвело до забруднення морської акваторії, порушення природного відтворення водних біоресурсів, погіршило водообмін між Чорним та Азовським морями [23].

Окремі уваги заслуговують техногенні катастрофи та потенційні ризики їх виникнення на промислових підприємствах Кримського півострова. Одна із найбільших екокатастроф сталася у серпні 2018 році на заводі «Кримський титан», який є найбільшим у Східній Європі підприємством з виробництва діоксиду титану, який використовується для виготовлення лакофарбової продукції, гуми, пластмас, каучуку тощо. Основною причиною катастрофи стало порушення технологічних процесів експлуатації кислотонакопичувача. Масштабні викиди сірчистого ангідриду і хлориду водню призвели до серйозного забруднення довкілля, що обумовило необхідність тимчасової евакуації населення через погіршення стану здоров'я та втрати великої частини врожаю на прилеглих територіях [24]. Варто зазначити, що на території півострова розміщено ще декілька великих хімічних підприємств, таких як «Кримський содовий завод» та «Кримський бромовий завод», які за умови порушення правил безпеки можуть стати центрами потенційних техногенних аварій у майбутньому [25].

Негативно на туристичну привабливість регіону впливає відсутність системи сортування і переробки твердих побутових відходів. Основний внесок у збільшення обсягів їх генерації відіграло стрімке зростання населення півострова через його масове заселення громадянами Російської Федерації. Так, за даними [26] населення півострова зросло з 2,4 млн осіб у 2014 році до 3,1 млн осіб у 2021 році.

Відсутність ефективних заходів, спрямованих на запобігання утворенню твердих побутових відходів та їх утилізації призвели до перевантаження чинних полігонів. Як наслідок, більшість з них працюють з порушенням проєктних показників щодо обсягів їх накопичення та не відповідають нормам екологічної безпеки.

Варто зазначити, що офіційні полігони твердих побутових відходів в Криму здебільшого розташовані вище рівня моря та прилеглих населених пунктів. Як наслідок, отруйний фільтрат з полігонів стікає по схилах до населених пунктів, забруднюючи ґрунти та поверхневі води. Крім того, полігони твердих побутових відходів є джерелом викидів в атмосферу біогазу, який має неприємний запах, що розповсюджується на значні відстані, і при відповідних концентраціях, є токсичним для людей. Неконтрольована емісія біогазу та здатність твердих побутових відходів до горіння обумовлюють виникнення пожеж, випадки яких мали місце на полігонах Сімферополя у 2017 році, Феодосії у 2018 році та Євпаторії у 2021 році [25]. Окремою проблемою є утворення великої кількості дрібних несанкціонованих звалищ в межах та поза межами населених пунктів, вивезення сміття на території природних заповідників.

Варто зазначити, що екологічні виклики довкіллю Кримського півострова не обмежуються лише вищезазначеними проблемами. Не меншу шкоду природній унікальності Криму та його туристичній привабливості наносить масова забудова кримського узбережжя, парків та рекреаційних зон, розорення кримських степів та знищення природно-заповідного фонду.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Досліджені проблеми забруднення навколишнього природного середовища створюють серйозні загрози екологічній безпеці Кримського півострова та негативно впливають на його туристичну привабливість. Збереження та примноження рекреаційного потенціалу Криму, перетворення його на привабливий для світового туристичного ринку регіон вимагає негайних та ефективних дій, спрямованих на мінімізацію техногенного впливу на довкілля півострова. Однак, ефективна реалізація заходів, спрямованих та його покращення унеможливується через те, що сьогодні Кримський півострів знаходиться поза правовим полем як України, так і міжнародного співтовариства.

Література

1. Юхновська Ю.О. Збалансований розвиток потенціалу туристичної галузі України: теорія, методологія, практика [Текст] : дисертація на здобуття наукового ступеня док. екон. наук / Ю.О. Юхновська. – Дніпро, 2012. – 588 с.
2. Давидова О.Г. Методи оцінювання туристичної привабливості регіонів країни / О.Г. Давидова // Український соціум. – 2015. – № 4 (55). – С. 97-107.
3. Скляр Г.П. Рекреаційно-туристична привабливість регіону: екологічний та інвестиційний аспекти / Г.П. Скляр, Н.М. Карпенко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2012. – № 2 (53). – С. 23-28.
4. Грабарев А.В. Специфіка природно-ресурсного потенціалу кримського регіону та його сучасний стан [Електронний ресурс] / А.В. Грабарев // Ефективна економіка. – 2011. – № 3. – Режим доступу:

<http://surl.li/akamm>.

5. Харічков С.К. Стратегічні орієнтири розвитку рекреаційно-туристичної сфери в Українському Причорномор'ї / С.К. Харічков, О.А. Воробйова, І.М. Дишловий // Регіональна економіка. – 2009. – №2 (52). – С. 23-30.

6. Башта О.І. Напрями інноваційного розвитку рекреаційної системи в Кримському регіоні / О.І. Башта // Проблеми економіки. – 2012. – № 4. – С. 44-48.

7. Кравченко Л.А. Інноваційне забезпечення розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону / Л.А. Кравченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 3. – С.7-11.

8. QNA. Туризм в Криму до і після анексії: інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akann>.

9. Напалкова А., Неяскин Г., Захаров А. Як через п'ять років Росія і Крим переживають наслідки анексії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akanz>.

10. Веселова В. Море, сонце, санкції: як кримські курорти просують за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akaaoe>.

11. Некреча К. Масового туризму в Криму не буде»: Сергій Вікарчук про світову кризу та перспективи кримського курортного сезону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akaol>.

12. Семена М. Крим: сурогат відпочинку й туризму замість курорту світового рівня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akaov>.

13. Курбатова Т.О. Наукові засади організаційно-економічного механізму управління розвитком відновлювальної енергетики [Текст] : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук / Т.О. Курбатова. – Суми, 2016. – 188 с.

14. PV resources. Large-scale photovoltaic power plants [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akasc>.

15. Forpost. Чому в Криму не розвивається сонячна енергетика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akapt>.

16. Ліга бізнес. П'ять років окупації: Росія запустила в Криму дві ТЕС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akarv>.

17. Медійна ініціатива. Мілітаризація Криму: з 2014 року відбулося 6-кратне зростання сил РФ на півострові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akaqf>.

18. Укрінформ. Росія стягнула в Крим військо, якому треба 2,6 мільйона кубометрів води на рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akaqk>.

19. Кримськотатарський ресурсний центр. Мілітаризація Криму Росією небезпечна для природних систем регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akaqm>.

20. Кривошеєв П. Мілітаризація Криму Росією призводить до катастрофічних наслідків для його екосистем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akaqw>.

21. Armuinform «Таврида» – «дорога смерті» в Криму чи дорога «смерті Криму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akarc>.

22. Ситник Н., Аннітова І. Жертви на вітарі «Тавриди»: що знищує нова траса в Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akarj>.

23. Укрінформ. Будівництво «Керченського моста» спровокувало в Криму екологічну катастрофу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akarl>.

24. ЕПЛ. Екологічна катастрофа в Криму: отруєне повітря. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akarv>.

25. Василюк О. Довкілля Криму: зміни і втрати за час окупації Частина II. Забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akarq>.

26. ЦЖР. За роки окупації Криму населення півострова за рахунок міграції з Російської Федерації зросло щонайменше на 1 млн осіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surl.li/akary>.

References

1. Yukhnovska Y.O. Balanced development of the potential of the tourist industry of Ukraine: theory, methodology, practice [Text]: dissertation for the degree of doc. econ. sciences / Y.O. Yukhnovskaya Y.O. – Dnipro, 2012. – 588 p.
2. Davydova O.G. Methods for assessing the tourist attractiveness of the country's regions / O.G. Davydova O.G // Ukrainian society. – 2015. – № 4 (55). – P. 97-107.
3. Skliar G.P. Recreational and tourist attractiveness of the region: environmental and investment aspects / G. P. Skliar, N.M. Karpenko // Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. – 2012. – № 2 (53). – P. 23-28.
4. Hrabariev A.V. The specifics of the natural resource potential of the Crimean region and its current state [Electronic resource] / A.V. Hrabariev // Efficient economy. – 2011. – № 3. Access mode: <http://surl.li/akamm>.
5. Kharichkov S.K. Strategic guidelines for the development of the recreational and tourist sphere in the Ukrainian Black Sea coast / S.K. Kharichkov, O.A. Vorobiova, I.M. Dyshlovyi // Regional economy. – 2009. – №2 (52). – P. 23-30.
6. Bashta O.I. Directions of innovative development of the recreational system in the Crimean region / O.I. Bashta // Problems of the economy. – 2012. – № 4. – P. 44-48.
7. Kravchenko L.A. Innovative support for the development of tourist and recreational potential of the region. / L.A. Kravchenko // Bulletin of Khmelnytsky National University. – 2011. – № 3. – P.7-11.
8. QNA. Tourism in Crimea before and after annexation: infographics [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akann>.
9. Napalkova A., Neiasyn G., Zakharov A. Five years later, Russia and Crimea are experiencing the consequences of annexation [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akanz>.

10. Veselova V. Sea, sun, sanctions: how Crimean resorts are promoted abroad [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akaoe>.
11. Nekrecha K. There will be no mass tourism in Crimea: Serhiy Vikarchuk about the world crisis and prospects of the Crimean holiday season [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akaol>.
12. Semena M. Crimea: a surrogate for recreation and tourism instead of a world-class resort [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akaov>.
13. Kurbatova T.O. Scientific principles of organizational and economic mechanism of management for renewable energy development [Text]: dissertation for the degree of cand. econ. sciences / T.O. Kurbatova – Sumy, 2016. – 188 p.
14. PV resources. Large-scale photovoltaic power plants [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akasc>.
15. Forpost. Why solar energy is not developing in Crimea [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akapt>.
16. Business league. Five years of occupation: Russia has launched two thermal power plants in Crimea [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akapv>.
17. Media initiative. Militarization of Crimea: since 2014, there has been a 6-fold increase in Russian forces on the peninsula [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akaqf>.
18. Ukrinform. Russia has sent troops to Crimea, which needs 2.6 million cubic meters of water a year [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akaqk>.
19. Crimean Tatar Resource Center. Russia's militarization of Crimea is dangerous for the region's natural systems [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akaqm>.
20. Kryvosheiev P. Russia's militarization of Crimea has catastrophic consequences for its ecosystems [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akaqw>.
21. Armyinform "Tavryda" – "the road of death" in the Crimea or the road of "death of the Crimea" [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akarc>.
22. Sytnyk N., Annitova I. Victims at the altar "Tavryda": what destroys the new route in the Crimea [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akarj>.
23. Ukrinform. The construction of the Kerch Bridge provoked an ecological catastrophe in Crimea [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akarl>.
24. EPL. Ecological catastrophe in Crimea: poisoned air [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akarp>.
25. Vasyliuk O. Crimean environment: changes and losses during the occupation Part II. Environmental pollution and depletion of natural resources [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akarq>.
26. CJI. During the years of occupation of Crimea, the population of the peninsula due to migration from the Russian Federation increased by at least 1 million people [Electronic resource]. – Access mode: <http://surl.li/akary>.

Надійшла / Paper received : 07.08.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020